

DANGUOLĖ SVIDINSKAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

RELIGINGUMAS, TAPATUMAS IR ISTORINIS LAIKAS¹

Religingumas, religinis tapatumas ir istorinis laikas yra ir modeliuojami, ir patys modeliuojantys. Nagrinėjant religinio tapatumo istoriniame laike sampratą, taip pat žvelgiant eilinių žmonių, gyvenančių posovietinėje Lietuvoje, akimis, pastebėta, jog tiriamoje Dzūkijos bendruomenėje būdinga gana ryški tendencija akcentuoti istorijos raidoje nekintantį religinį tapatumą. Dėl pastovumo dimensijos religinis tapatumas moralinėje tapatumų hierarchijoje atsiduria aukščiau nei kintantis.

Asmens, šeimos, net giminės ar vietinės bendruomenės religiniai tapatumai yra pastovūs. Ypač reikšmingi nekintantys asmens ir šeimos religiniai tapatumai. Nors nekintantis religinis tapatumas susijęs ne tik su nekintančio, bet ir kintančio religingumo kategorijomis, šeimoje religingumo dinamika ne visuomet pastebima. Viena vertus, religingumas šeimoje dažnai suvokiamas kaip pastovus. Kita vertus, šeimoje kintantį religingumą apibrėžia kartos kategorija. Tačiau net ir vykstanti religingumo kaita šeimoje yra nereikšminga šeimos bei jos narių religiniams tapatumams. Religingumo dinamika yra ryškesnė už šeimos ribų. Dėl vietinių žmonių ryškios orientacijos į lokalumą Lietuvos visuomenės religingumo dinamika istoriniame laike dažnai modeliuota analogiškai vietinės bendruomenės religingumo dinamikai.

Nekintantį religingumą apibrėžia ikisovietinio istorinio laiko kategorija, kintantį (silpnėjantį ir stiprėjantį) – sovietinio ir posovietinio istorinio laiko kategorijos. Tačiau kintantį religingumą lemia ne tik istorinis laikas, bet ir religinės bei žiniasklaidos institucijų transformacijos. Nors ikisovietinis laikotarpis dažnai, ypač vyresnės kartos, suvokiamas kaip istorinio laiko tarpsnis, o kartu ir religingumo moralinis idealas, religingumą apibūdina ne tiek istorinio laiko tarpsnis, kiek asmens, šeimos, bendruomenės narių vaidmuo. Todėl sureikšminamas religinio tapatumo valdymas, t. y. jo išlaikymas, slėpimas ir atskleidimas, išsaugojimas, išgelbėjimas, praradimas ir atgavimas.

Posovietinėje Dzūkijos bendruomenėje religingumo galia apibrėžiama religinio, šeimos, vyresnės kartos autoritetų, etniškumo, moralės, estetikos, papročių, religinio tapatumo kategorijomis. Religingumas yra veiksmingai funkcionuojanti sistema, palaikanti šeimą, kartas, taip pat etninę, moralinę bendruomenę jungiančius saitus. Nors nekintantį religinį tapatumą apibūdina ryšys tarp asmens, šeimos ir vietinės bendruomenės religinių tapatumų ir religingumo, šeima (ypač moteris) yra pagrindinė religinių tapatumų kūrėja ir išlaikytoja. Dėl to šeimos ir bendruomeninių ryšių saistomi religiniai tapatumai ir juos patvirtinantis religingumas darniai prisitaiko prie istorinio laiko sukeltų permainų. Istorinio laiko įtampas paliečia ne pavienį religinį tapatumą, o religinių ta-

¹ Tyrimą rėmė Valstybinis mokslo ir studijų fondas.

patumų tinklą. Kilus grėsmei religiniam tapatumui, šeimos ir bendruomeniniai saitai sujungia religinius tapatumus. Tam tikros jungties pažeidimą kompensuoja kitos religinių tapatumų tinklo grandys.

Istorinis laikas keičia ar bent pakoreguoja žmogaus santykį su įvairiomis gyvenimo sritimis. Tačiau asmuo taip pat veikia istorinį laiką konstruodamas ir dekonstruodamas praeities bei dabarties įvykius, situacijas. Praėjusio amžiaus istorinį laiką dabartinėje Lietuvoje, atrodo, įprasta skirstyti į ikisovietinį, sovietinį ir posovietinį, suteikiant jam tam tikras politines, ekonomines, socialines, kultūrinės reikšmes, kurios kartais pateikiamos kaip socialiai objektyvizuotos, t. y. moraliai „pamatuotos“. Tačiau kiekvienas asmuo, karta, bendruomenė ar visuomenė priklausomai nuo asmeninės bei kolektyvinės patirties modeliuoja laiką savaip, suteikdami atskiroms laiko atkarpoms savo reikšmes, kurios nebūtinai turi sutapti su politinės ar kitokios galios nustatytosiomis ar visuomenėje viešai pateikiamomis. Etnologijos, antropologijos mokslų požiūriu šie konstruktai hierarchiškai yra lygiaverčiai.

Atgimimo ir vėlesnio laikotarpio socialiniame-politiniame diskurse vyravo moraliai teigiamo ikisovietinio, neigiamo sovietinio ir vėl atkurto moraliai teigiamo posovietinio laiko įvaizdžiai. Religijai įteisinus savo socialinį-kultūrinį ir moralinį vaidmenį posovietinėje visuomenėje, moralus ir nemoralus laiko įvaizdžiai buvo konstruojami tariamą ateistinių sovietinį laiko tarpsnį priešpriešinant religingam ikisovietiniam ir jo išivaizduojamai tąsai – posovietiniam istorinio laiko tarpsniui. Tačiau kaip šių istorinio laiko įvaizdžių kontekste funkcionuoja asmens, šeimos, bendruomenės ar visuomenės religinis tapatumas ir religingumas? Kaip viešajame kolektyviniame lygmenyje funkcionuojantys šie moralus ir nemoralus istorinio laiko įvaizdžiai koegzistuoja su moraliniu istorinio laiko išivaizdavimu individualiame lygmenyje? Šiame straipsnyje domimasi religijai (tikėjimui) posovietinėje visuomenėje suteikiamomis reikšmėmis, žvelgiant iš besitapatinančiųjų su konkrečia konfesija asmenų perspektyvos. Kadangi „laikas yra medžiaga, iš kurios sukurtas žmogiškasis aš“², čia siekiama panagrinti, ką istorinis laikas daro su asmens religingumu ir jo religiniu tapatumu ir, atvirkščiai, ką religinis tapatumas daro istoriniam laikui. Ar religiniam tapatumui aktualus istorinis laikas?

Tyrimui pasirinktas Dzūkijos miestelis ir jo apylinkės (Merkinės ir Liškiavos parapijos). Įprasta manyti, kad Dzūkijos regione tebeegzistuoja daug archainių kultūros elementų, taip sureikšminant kultūros pastovumą, nekintamumą. Tačiau Merkinės miestelio socialinė kultūrinė padėtis

² Cituota iš: T. L u c k m a n, Remarks on Personal Identity: Inner, Social and Historical Time, Jacobson-Widding, A. (ed.). *Identity: Personal and Socio-Cultural*. Acta Univ. Ups., Uppsala Studies in Cultural Anthropology 5. Uppsala, 1983, p. 69.

skyrėsi nuo bažnytkaimio ar kaimo padėties. Šios vietovės geografinė padėtis buvo svarbi strateginiu požiūriu sovietiniu ir ankstesniu laikotarpiais. Tiek holokaustas per II pasaulinį karą, tiek sovietinio laikotarpio politinės galios atstovų sutelkimas bei kiti politiniai, socialiniai-kultūriniai pokyčiai (gyventojų trėmimas, rezistencinis judėjimas, migracija) turėjo įtakos suskaidant vietinę bendruomenę, o kartu į vietinę kultūrą įterpiant kitų elementų.

Straipsnio tikslas – nagrinėjant religingumo, tapatumo ir istorinio laiko sąveiką bei jai įtaką darančius veiksnius atskleisti religinio (katalikiškojo) tapatumo istoriniame laike sampratą. Čia atsizvelgiama į asmens santykį su religija, kartu atkreipiamas dėmesys ir į šeimos, vietinės bendruomenės, kartos religingumą bei religinius tapatumus. Straipsnyje siekiama parodyti išvaizduojamą ir realų religingumo vaidmenį vietinėje bendruomenėje, religinio tapatumo formavimą ir valdymą istoriniame laike. Taip siekiama atskleisti religingumo ir religinio tapatumo sureikšminimą ar nuvertinimą atskirais istorinio laiko tarpsniais, o kartu ir paties laiko tarpsnio didesnę ar mažesnę vertingumą asmeniui, šeimai, bendruomenei ar kartai. Tai stengiasi nustatyti struktūrinio arba kartais laisvo pokalbio bei stebėjimo (laikiniai apsigyvenus miestelyje) būdais. Pagrindinė asmenų, su kuriais kalbėta 2000–2001 m. tyrimo metu, grupė buvo vyresniosios kartos atstovai, t. y. asmenys, kurių patirtis susijusi su ikisovietinio, sovietinio ir posovietinio laiko tarpsniais. Kiti asmenys – jaunesnių kartų, t. y. sovietiniame laikotarpyje gimusiųjų, atstovai. Pokalbių metu asmens santykiui su religija išreikšti vietoj „religingumo“ dažniau vartotas „tikėjimo“ terminas, kuris žmonėms buvo labiau suprantamas.

RELINGUMO (TIKĖJIMO) GALIA VIETINĖJE BENDRUOMENĖJE. Visi vietinės bendruomenės nariai, su kuriais kalbėta, akcentavo religingumo (tikėjimo) svarbą ir reikalingumą. Religingumo galia apibrėžiama autoriteto (religinio, šeimos, vyresnės kartos), etniškumo, moralės, estetikos, papročių, religinio tapatumo kategorijomis. Vienas iš pateiktų motyvų buvo neginčijamo religinio autoriteto pripažinimas: „Kap aš savo vaikam sakau, yra kažkoks palikimas, jei taip sutverta, vabalai... bet iš ko jie pirmi atsirado, čia ne gamta viskų sutvėrė, čia Dievulio mieliausio davimas ir paleidimas, mes neverci, kad viskų sužinotume, mes to pas Dievų neužsitarnavom, kad būtume tokie galingi“³, „Net netiki niekuo, skaito, gamta, o kas tų gamtų tvarko, ar ne Dievulis?“⁴ Vyresnioji karta religingumo svarbą taip pat paaiškindavo jų kartai būdingu išauklėjimu, kuriam pamatai buvo padėti vaikystėje ir kuri

³ ES, b. 2167, l. 9.

⁴ Ten pat, l. 23.

karta išlaikiusi per visą gyvenimą: „Kad mes taip išaugyti, tai man atrodo, kad reikalingas, o jauniem aš nežinau. Mes viską žinom, dienas, krikštą, dienas, kas galima, negalima, mes ir gemstam, ir mirštam, be tikybės nebūnam. O jie ir nekrikštyti vaikšto dzideli, vardų koki duoda“⁵. Kartais religingumo (tikėjimo) svarba yra savaime suprantama besitapatinančiajam su religija asmeniui, todėl pokalbio metu jam buvo net sunku ją apibūdinti: „Tai reikalingas, jeigu yra. Kaip nereikalingas? Aš nelabai suprantu. Bet jei aš katalikas, tai reikalingas, nuog mažų dienų reikalingas. O ką aš žinau, kodėl reikalingas. Užtai, kad tikėjimas, ir reikalingas“⁶, „Nu kol jis neraikalingas? Dabar jauni, jie gal netiki, o mes, sani, už Smetonos visi buvo tikintys...“⁷

Skirtingų kartų atstovai kartais ir motyvuodavo skirtingai, kodėl tikėjimas reikalingas. Todėl vyro (gimusio XX a. 1 d-metyje) motyvas, akcentuojantis pomirtinio gyvenimo pripažinimą, sukėlė žmonos (gimusios XX a. 3 d-mečio pradžioje) juoką: „Nu tai reikalingas. Nu kodėl? Sako, kap numiršta, dūšiai lengviau [žmona juokiasi].

Eini [į bažnyčią], kad dūšiai lengviau [juokiasi]? O kap ti, vaikeli? Tiki, tokie papročiai, ir, atrodo, tēp raikia, kap čia žinai, kap čia yra“⁸.

Neakcentuojant neginčijamo religinio autoriteto buvimo, religingumas suvokiamas kaip iš kartos į kartą perduodamas palikimas, kurį vyresnioji karta privalo perduoti jaunesniajai, o jaunesnioji karta – jį priimti. Tokiu būdu pripažįstamas vyresnės kartos autoritetas. Perduodant šį paveldą išlaikomas nenutrūkstamas ryšys tarp kartų. Asmeninio ar kartai būdingo religingumo perėmimo iš vyresnių kartų faktas dažnai funkcionavo greta su jo perdavimo jaunesniajai kartai fakto akcentavimu. Štai vyro (gimusio XX a. 3 d-metyje) požiūris: „Nug senų senovės tiki mūsų dziedai, prodziedai, o kap ti yra, nieko nežinom. Tikėjimas – vienas kitam rankų paduodam. Mano tėvai tokia eile, ir eina tokis tikėjimas. Ir mano vaikai... O kap bus toliau, ką aš“⁹. Arba „Jaigu tėvai tiki, ir mes tikim“¹⁰.

Religingumas užtikrina ryšį tarp kartų, taip pat sujungia etninės bendruomenės narius. Su tuo susijęs posovietinėje Lietuvoje regimas glaudaus ryšio tarp religingumo ir etniškumo egzistavimas: „Nu tai, žinai, žmogui, lietuviui, aišku, kad reikalingas, ale, kad dar kas ir netikėjo, jau in Dievų skverbiasi...“¹¹

Gana dažnai religingumas buvo suvokiamas kaip moralinis žmogaus elgsenos tvarkytojas: „Jaigu žmogus tikintis, sąžiningas, jis bus geras, o

⁵ Ten pat, l. 18.

⁶ Ten pat, l. 173.

⁷ Ten pat, l. 322.

⁸ Ten pat, l. 213.

⁹ Ten pat, l. 92.

¹⁰ Ten pat, l. 326.

¹¹ ES, b. 2185, l. 59.

jai jis netikintis, tikėjimo neturi, kas iš jo. Jaigu jis tikintis, jo gi nebaisu, jis gi nedarys kas bloga“¹², „Aš turiu nebūt skolinga, aš po prievartu nenoriu paimt, ir mano sąžinė tiap neleidžia, turi būt teisingas, katalikas...“¹³, „Tikintis neis nei gert, nei plėšt“¹⁴, „Jeigu nebūt tikėjimo, žmonės visi išsižudyt“¹⁵, „Ti mokina, kad tu kultūringas būtai“¹⁶, „Kai sako, jai tikėjimo nepripažįsta, ne žmogus“¹⁷, „Turi būt visai sukritį žmonės [be tikėjimo]. Turi būt koks tikėjimas, baismė... tikėjimas laiko lyg tvarkų, žmogus neiškrypt, ir šitų siekt reikia. Kitam bloga nedaryk, cik sau pasdarysi“¹⁸, „Tai, aišku, reikalingas, tai nors Džievo bijo, o jai netikėtai, nebijotai, tai visai būt“¹⁹.

Be individualios elgsenos, reguliuojama ir kolektyvinė elgsena. Štai kaip vyras (gimęs XX a. 4 d-metyje) apibūdino tikėjimo vaidmenį žmonėms: „Savaime aišku, kad jis reikalingas. Užtat, kad žmonės, mes nežinom, ar Dievas yr, ar nēr, bet mes visko bijom kažkiek, nes tas tikėjimas žmonių valdo. Tokia mano nuomonė. Nes jai aš visai netikiu, aš esu nesutramdomas. Kas iš jo, kad jis netiki? Živoj trup. Kad jis savo rankų nesuvaldo...“²⁰ Religingumas reikalingas, nes „nieko blogo nemoko“²¹ arba „jis bent jau tikrai nekenkia, aš skaitau, kad reikalingas“²². Religingumas buvo suvokiamas kaip užtikrinantis socialinę politinę tvarką²³.

Vienintelis atvejis, kai pokalbyje buvo akcentuota estetinė religingumo funkcija. Šiuo atveju religingumą apibrėžia ryšys tarp estetikos ir moralės: gražu yra tai, kas moralu. Akcentuojamas ritualo ir elgsenos estetiškumas. Tačiau įdėmiau pažvelgus, kas slypi už asmens sureikšminto religingumo estetiškumo, matyti, jog šiuo atveju vėlgi pabrėžiamas socialinių santykių estetiškumas, t. y. šeimos narius, vietinę bendruomenę jungiančių saitų svarba. Jų egzistavimą patvirtindavo vizualus jų demonstravimas, ne visuomet buvęs įmanomas sovietiniu laikotarpiu. Posovietinis laikas, atrodo, suteikia tam tikrą garantiją juos vizualiai parodyti. Religingumas visą gyvenimą ir ypač senatvėje garantuoja tikinčiam asmeniui svarbių saitų išlaikymą ne tik sunkiose gyvenimo situacijose, bet ir po mirties: „Reikia tikėjimas, reikia, kap numirsi, ar ne gražiau, kap su

¹² ES, b. 2167, l. 220.

¹³ Ten pat, l. 264.

¹⁴ Ten pat, l. 109.

¹⁵ Ten pat, l. 128.

¹⁶ Ten pat, l. 135.

¹⁷ Ten pat, l. 179.

¹⁸ Ten pat, l. 255–256.

¹⁹ ES, b. 2185, l. 62.

²⁰ Ten pat, l. 74.

²¹ ES, b. 2167, l. 176.

²² ES, b. 2185, l. 7.

²³ ES, b. 2167, l. 26.

žmonėm, bažnyčion veža, lydži į kapinynų, visi gražiai žmonės, į kapinynų, gražiau, kai su žmonėm į kapinynų, o tai nuveš ir apklos. Gražiau, mišias užperka. Kap sergi, gyvo gailisi labiau... Gražiau, kap Dievų pripažįsta. O kap kalchozas bedzievis“²⁴.

Taigi religingumas posovietinėje bendruomenėje, net ir ne visuomet akcentuojant, jog pripažįstamas neginčijamas religinis autoritetas ir kad būtina šią nuostatą perduoti ateinančioms kartoms, įsivaizduojamas kaip veiksmingai funkcionuojanti struktūra, palaikanti šeimą, kartas, taip pat etninę, politinę, moralinę bendruomenę jungiančius saitus. Jis aktualus tiek asmens, tiek bendruomenės ar visuomenės moraliniam valdymui. Tačiau kaip ši struktūra kuriama ir kaip ji funkcionuoja?

PAGRINDINIAI RELIGINIŲ TAPATUMŲ KŪRĖJAI. Pradėdami nagrinėti religinių tapatumų sklaidą gyvenime tam tikrais istorinio laiko tarpniais, pirma pažvelkime į įsivaizduojamus religinių tapatumų autoritetus. Jie, kaip pamatysime, dažniausiai yra iš asmens gyvenimo pradžios pažįstami asmenys. Tai susiję su asmens religinio tapatumo formavimosi pradžia vaikystėje. Kaip tik tuo metu asmuo buvo supažindinamas su religija (tikėjimu) ir įgydavo religingumo pagrindus. Šiuo atveju religiniai tapatumai kuriami ne „iš vidaus“, per individualųjį apsisprendimą, o „iš išorės“, dalyvaujant kitiems asmenims.

Pirmąja asmeninio religingumo, o drauge ir religinio tapatumo kūrėja dažniausiai yra motina. Šį vaidmenį taip pat dažnai atlikdavo bobutė, kartais – tėvas. Kai kurie asmenys akcentuodavo abiejų tėvų vaidmenį pradedant kurti jų religinį tapatumą. Retas atvejis, kai minėta šviečiamoji institucija – mokykla arba paties asmens iniciatyva. Taigi pirmieji religinių tapatumų kūrėjai paprastai yra artimiausi šeimos nariai. Tačiau šeimos nariai dažniausiai yra ir apskritai didžiausi įgytojo religingumo ir religinio tapatumo autoritetai, perduodantys iš ankstesniųjų kartų perimtą religinį paveldą. Tik šiuo atveju dažnai, ypač vyresniosios kartos asmenų, minėtas lygiavertis abiejų tėvų vaidmuo. Vyras (gimęs XX a. 4 d-mečio pabaigoje) teigė: „Čia turbūt iš tėvų paveldėjimas. Pradžia buvo iš tėvų, o paskui gyvenimas eina savaime, savo keliu“²⁵. Svarbus motinos vaidmuo. Moteris (gimusi XX a. 3 d-metyje) motinos jai paliktą palikimą taip apibūdino: „Nepaliko mama turtų, bet brangiausį turtų paliko – tikėjimų“²⁶. Mirus motinai arba jai neatliekant šio vaidmens, ją pavaduodavo tėvas. Pasak moters (gimusios XX a. 2 d-metyje), jos mama mirė, kai jai buvo dveji metai. Vaikais rūpinosi tėvas. Jis ją išmokė ir poterių. Tėvas

²⁴ Ten pat, l. 278.

²⁵ ES, b. 2185, l. 39.

²⁶ ES, b. 2167, l. 69.

daugiausia prisidėjo prie dukters religingumo ir kartu religinio bei moralinio tapatumo sukūrimo: „Mano tėvas buvo tokis tikintis, drausmingas, ir mus visus taip išauklino, ir mano visa šeima buvo tokia“²⁷.

Jei tėvai neatlikdavo vaikų religinio tapatumo kūrėjų vaidmens, tai perimdavo kiti šeimos nariai. Pavyzdžiui, kai šeimoje buvo daug vaikų ir motina buvo labai užsiėmusi, kartais tai atlikdavo daugiau laiko turėjęs vyresnis šeimos narys – bobutė. Moteriai (gimusiai XX a. 3 d-metyje) pagrindinis jos religinio tapatumo autoritetas buvo būtent bobutė, kuri mirė, kai anūkei buvo trylika metų. Ji prisiminė, kaip bobutė ją išmokė tikėjimo: „Tai ji vis šnekėdavo, būk gera, vis dirbk, storokis, tai tau ir Dievulis mylės... tai aš ir virtau tadu, iš mažukės prilipau prie tikėjimo, o ant senatvės negaliu jau atsisakyc...“²⁸

Nors pagrindiniai religinio tapatumo kūrėjai ir ugdytojai buvo asmens šeimos nariai, kartais šis vaidmuo buvo priskiriamas ir kitiems giminaičiams. Vyru (gimusiam XX a. 4 d-metyje) didžiausias autoritetas susiformuojant jo religingumui ir religiniam tapatumui buvo dėdė. Jo atmintyje įstrigęs trijuose karuose dalyvavusio dėdės pasakojimas apie tai, kaip jis dėl savo religingumo (tikėjimo) ne tik išliko gyvas, bet ir nebuvo sužeistas. Ši atmintis su dėdės pasakojimu vyro gyvenime funkcionavo kaip neginčijamą religingumo galią patvirtinantis faktas: „Jo gyvo nēr. Mano dėdė. Jis kariau su vokiečiais, kariau su lenkais, ir niekur kulkos neįdrėkostas... aš, batulia, meldiaus, jie šaudė, o aš meldiaus, jo priežodis buvo, tai aš insitikinau... tris karus pernešęs dziedas ir neindrėkostas nė vienos kulkutės“²⁹. Reikia pažymėti, kad religinius tapatumus kuriančiuosius jungia ne tik šeimos ir giminės, bet ir moraliniai saitai. Taip užtikrinamas kuriamos religinės moralinės tvarkos efektyvumas.

Šeimai ar giminei nepriklausantys ir didžiausią įtaką asmens religingumui turėję asmenys buvo daugiau išimtis nei realybė. Tačiau tokie atvejai taip pat patvirtindavo ne visiškai tipiškų šeimyninių situacijų bendruomenėje egzistavimą bei jų sprendimo būdų paieškas pirmiausia giminėje, o vėliau – ir už jos ribų. Religinės bendruomenės vadovo – kunigo – vaidmenį jos religingumo ir religinio tapatumo susiformavimui išskyrė Krikščionių parapijoje gimusi (XX a. 2 d-mečio pabaigoje) moteris, atitekėjusi į Merkinės parapiją. Jos mama mirė, kai ji buvo tik šešių mėnesių. Tuomet tėvas vedė kitą moterį. Ji [pasakotoja] nemažai laiko tarnavo. Pasak moters, ją išaugino teta. Tačiau nei jos šeimos nariai, nei šeimninkai, pas kuriuos ji tarnavo, jos nemokė religijos dalykų. Šeimninkų, pas kuriuos ji tarnavo, vaikai buvo mokomi poterių. Pasakodama apie

²⁷ Ten pat, l. 230.

²⁸ Ten pat, l. 282.

²⁹ ES, b. 2185, l. 73.

pirmąją pažintį su tikėjimu, ji akcentavo asmeninę iniciatyvą, sureikšmindama religinio tapatumo vaidmenį vaikystėje. Tapatinimasis su religija buvo pirmesnis nei konkreti jį atskleidžianti praktika: „Niekas mani nemokino [poterių]. Persižegnoj tai mokėjau. Kap tarnavau, šeimininko vaikai, jie poteriauna, o aš tai bulbes lupu... Jie su mamu poteriauna... Paci, pamatiau, jie žegnojas... Nu žinojau. Kodėl? Katalikas žmogus, žinojai“³⁰. Šiuo atveju religingumo pagrindų – poterių – ją išmokęs kunigas. Tačiau, skirtingai nuo aptartųjų teigiamų šeimos ar giminės narių vaidmenų, šalia teigiamo religinės bendruomenės vadovo vaidmens formuojant parapijiečių religingumą ir kartu religinius tapatumus kartais egzistavo ir potenciali neigiamo vaidmens, atvirkščiai, slopinančio ar net griaušančio religingumą ir religinius tapatumus, galimybė. Vyras (gimęs XX a. 3 d-mečio pabaigoje) teigė: „Kunigas pirma rodo pavyzdį. Kunigas jei uždega, rodo pavyzdį, mes tai Dievo nematom. Ir bendrai užsikrečiam vienas nuo kito“³¹. Kartais akcentuotas Bažnyčios autoritetas: „Iš bažnyčios eina viskas...“³²

Kolektyvinis vietinės bendruomenės vaidmuo formuojant asmeninius ir bendruomeninius religinius tapatumus buvo įvardytas abstraktesniu „aplinkos“ terminu. Tačiau pažymėtina, jog šiuo atveju šalia teigiamo aplinkos, siejamos su ikisovietiniu laikotarpiu, vaidmens, taip pat funkcionavo aiškiau ar ne taip aiškiai išreiškiamą jos neigiama įtaka sovietiniu laikotarpiu. Moteriai (gimusiai XX a. 3 d-metyje), sovietiniu laikotarpiu dirbusiai mokytoja, ši vietinės bendruomenės įtaka atrodė buvusi svarbesnė už šeimos įtaką: „Kad, žinot, tokia aplinka buvo, sekmdienį bažnyčion eina, daug nedirba. Ne vien iš šeimos, aplinka gal daugiau turėjo reikšmės... Kad tadu netikėk, neik į bažnyčią, būsi pasmerktas žmonių“³³. Aplinkos įtaką asmeniniams religiniams įsitikinimams akcentavo ir kita moteris (gimusi XX a. 4 d-mečio pabaigoje): „gal aplinka, kai kiti aplink mane tikėjo, ir aš, o kai aplink mane netikėjo, ir aš pradėjau [nebetikėti]“³⁴.

Religingumo ir religinių tapatumų formavimosi pradžia dažniausiai siejama su vaikyste ir paskui visą gyvenimą išlieka tuo metu pradėti kurti religiniai tapatumai ir suformuoto religingumo tęstinumas. Pagrindiniai religingumo ir religinių tapatumų kūrėjai yra šeimos ir giminės nariai. Tokiu atveju, asmens religinį tapatumą kuriant šeimos, giminės ir kartais kitiems vietinės bendruomenės nariams ar visai vietinei bendruomenei, t.y. aplinkai, asmeninis apsisprendimas nėra aktualus ir asmenų

³⁰ ES, b. 2167, l. 321.

³¹ ES, b. 2185, l. 44.

³² Ten pat, l. 59.

³³ ES, b. 2167, l. 175.

³⁴ ES, b. 2185, l. 15.

paprastai neakcentuojamas. Todėl moters (gimusios XX a. 7 d-mečio pradžioje), paklaustos, kas turėjo didžiausią įtaką jos tikėjimui, atsakymas – „Tiesiog gal suaugus ateina pačiam į protą“³⁵ – buvo daugiau išimtis nei taisyklė vietinėje bendruomenėje.

RELIGINIAI TAPATUMAI, RELIGINGUMAS IR PASTOVUMO DIMENSIJA. Šeimyninių ir bendruomeninių ryšių saistomi religiniai tapatumai, perduodami iš kartos į kartą, turėjo galimybę išsaugoti nekintamumo iliuziją. Tačiau kaip patys asmenys įsivaizdavo savo religinio tapatumo, o kartu ir religingumo sklaidą istoriniame laike? Nekintantys vyresnės kartos asmenų religiniai tapatumai dažnai buvo apibrėžiami nekintančio religingumo, patvirtinančio asmeninių ir bendruomeninių religinių tapatumų pastovumą, kategorija. Pokalbių metu dažnai tekdavo išgirsti sakant: „Jau tiap radom, tiap paliksim“³⁶. Nekintančio religingumo kategoriją apibūdina ryšys tarp asmeninio, šeimos ir net visos giminės religingumo: „Mano mama labai tikėjo. Diedukai. Kaip sako, mūsų visa giminė labai tiki...“³⁷ O nekintančio asmeninio religinio tapatumo kategorija apibrėžė ir bendruomenės ar visuomenės religinių tapatumų nekintamumą: „Man atrodo, kap aš tikiu, ir visi tiki. Kap ti gali netikėt“³⁸. Tėvų arba ir protėvių autoritetas ragino ir jaunesnes kartas išlaikyti nekintančius religinius tapatumus ir didesnio ar mažesnio religingumo tęstinumą: „Čia gi tėvų palikta“³⁹, „Mūs tikėjimas geriausias, mum dziedai paliko, tėvam“⁴⁰, „Nu jaunystėn tėvai vertė, maži buvom, ajom, o paskui patys supratom, ir taip visą laiką tikėjom“⁴¹.

Asmeninio religinio tapatumo pastovumą gyvenime pažymėjo moteris (gimusi XX a. 3 d-mečio pabaigoje), apibūdinusi savo tikėjimą taip: „nei labai tikinti, nei netikinti, ot, katalikė. Gal jau da sanyston daugiau, o jaunom ti buvo galvon“⁴². Iš pateikiamo pavyzdžio matyti, kad tam tikri religingumo pokyčiai, sulaukus vyresnio amžiaus, vertinti kaip nelabai reikšmingi, nes jos religinis tapatumas nekito.

Tačiau nekintantiems religiniams tapatumams egzistuoti taip pat būtinos tam tikros religinės moralinės praktikos, užtikrinančios religingumo tęstinumą ir garantuojančios nekintančius asmeninio, šeimos, giminės ar vietinės bendruomenės religinius tapatumus. Šiomis praktikomis kuriamas, išlaikomas, saugomas ne tik nekintantis asmeninis, bet ir šeimos ar net giminės, vietinės bendruomenės religiniai tapatumai.

³⁵ Ten pat, l. 6.

³⁶ ES, b. 2167, l. 11.

³⁷ ES, b. 2185, l. 26.

³⁸ ES, b. 2167, l. 12.

³⁹ Ten pat, l. 80.

⁴⁰ Ten pat, l. 333.

⁴¹ Ten pat, l. 80.

⁴² ES, b. 2185, l. 62.

Šeimos ar net giminės nekintantį religinį tapatumą garantuojanti praktika yra apibrėžiama nekintančio etninio tapatumo kategorija. Todėl nekintantis šeimos ar giminės etninis tapatumas yra moralinis ramstis siekiant išsaugoti nekintantį šeimos ar giminės religinį tapatumą: „Visi katalikai, tikinti, visi, visi, ir kur giminės mano, nė baltarusių, žydų, jokių, ir visi tikinti“⁴³. Moteris, apibūdindama nekintančius savo šeimos narių religinius tapatumus, akcentavo savo vaikų vedybą su lietuvių tautybės asmenimis: „Ženoci su lietuviais. Ir šliūbus paėmį, ir viskas, su lietuviais“⁴⁴. Kaip matyti iš paskutinio pavyzdžio, labai svarus argumentas kalbėti apie išlaikytą nekintantį religingumą yra sakramentų priėmimas.

Tam tikra moralinė elgsena, paprastai nesuderinama su religiniu tapatumu, ypač už šeimos ribų, lengviau priimama šeimoje, ypač kalbant apie vaikus. Pavyzdžiui, alkoholio vartojimą vyresnioji karta dažniausiai vertino kaip religingumą ar net religinį tapatumą silpninantį asmens elgsenos bruožą, tačiau jei asmuo vis vien atlikdavo tam tikras tikinčiojo pareigas, gėrimas ir kiti asmens elgsenos bruožai tapdavo ne tokie reikšmingi įvertinant šeimos, giminės nario religingumą: „Mano šitas ir pijokas, ir spaviedin eina, ir prie komunijos eina, kiti nie, jo draugai“⁴⁵.

Pasak vyro (gimusio XX a. 2 d-mečio pradžioje), vienas pagrindinių beveik nekintančio viešo religingumo bruožų yra įvairių kartų noras palaidoti savo šeimos narius su bažnyčios apeigomis: „Yra tokių, neina [į bažnyčią], nenoriu, ale, kai numiršta, vis tas pats, ir vaikai, ir anūkai daro kap visi daro, ir viskas“⁴⁶. Net jei vaikai, anūkai neidavo į bažnyčią per laidotuves, o pastovėdavo kur nors šalia bažnyčios, jie pasirūpindavo palaidoti šeimos narį su bažnyčios apeigomis⁴⁷.

Nekintančio religingumo samprata apima ne tik tam tikras praktikas, bet ir religinius moralinius įsitikinimus bei šių elementų perdavimą jaunesnėms kartoms. Štai kaip apibūdintas nekintantis šeimos ir giminės narių religingumas, akcentuojant jų teigiamas moralines savybes, kurios yra perduodamas iš kartos į kartą: „Tikintys visi. Mano ir tėvai tikintys, ir vyro. Labai. Tikintys buvo nuo mažų dienų. Aš augau katalikiškoj šeimoj, ir jis. Ir vyras buvo labai sąžiningas, nesumeluos, ir žodžio laikėsi. Gal taip užaugintas. Vaikai, sako, nereikia daug turėt, tik dziaukimės, ką turim. Daug – tai nelaimingas žmogus. Sveikas, pavalgęs, ir gana. Jis taip buvo augintas, ir aš taip pat, katalikiškai“⁴⁸.

⁴³ ES, b. 2167, l. 2.

⁴⁴ Ten pat, l. 321.

⁴⁵ Ten pat, l. 1.

⁴⁶ Ten pat, l. 255.

⁴⁷ Ten pat, l. 257.

⁴⁸ Ten pat, l. 97.

Tačiau su pastovumo dimensija koegzistuoja ir religingumo skirtumai, apibūdinantys asmeninius ar bendruomeninius religinius tapatumus. Svarbu, kad šie skirtumai išliktų pastovūs gyvenime. Todėl net ir kalbant apie šeimos narių religingumo skirtumus, dažnai akcentuotas tokio jų religingumo pobūdžio pastovumas gyvenime. Vyras (gimęs XX a. 7 d-mečio pradžioje) pabrėžė jo tėvų religingumo skirtumą, tačiau šis didsnis ar mažsnis religingumas buvo pastovus jų pačių ir jų šeimų gyvenime, t. y. „ėjo per kartas“⁴⁹. Todėl per gyvenimą nekintantys religiniai moraliniai įsitikinimai, net jei jie ir skyrėsi nuo bendruomenėje įprastų normų, kartais yra moraliai reikšmingesni nei kintantys. Vyras (gimęs XX a. 5 d-mečio pabaigoje) tapatinosi su katalikų konfesija, tačiau save apibūdino kaip daugiau netikintį nei tikintį. Pasak jo, jo santykis su religija visą gyvenimą buvo panašus: jis nueidavo į bažnyčią per laidotuves⁵⁰.

Nekintantys religiniai tapatumai ir nekintantis religingumas koegzistavo su istorinio laiko atneštomis permainomis. Politiniai pasikeitimai, ypač jei asmuo nebuvo susijęs su politinės galios struktūromis, buvo suvokiami kaip nereikšmingi ne tik asmens, šeimos ar vietinės bendruomenės religiniam tapatumui, bet ir jų religingumui: „Rusai, vokiečiai, vokiečiai neilgai čia, tegul jie ką nori, o mes kurie ajom, tie einam“⁵¹, „Niekas ten rusų nepaisė, mes darėm, kaip mums išeina“⁵². Pasak vyro (gimusio XX a. 2 d-mečio pradžioje), „Aš pragyvenau visų amžių, kad būt kas sutrukdį, nelaidį, nesutrukdė niekas manį“⁵³. Moralinis atsparumas istorinio laiko politiniams socialiniams pasikeitimams padeda išlaikyti nekintančius religinius tapatumus ir įsivaizduojamo nekintančio religingumo tęstinumą. Tokiu atveju istorinis laikas lieka beveik neutralus religinių tapatumų ir religingumo atžvilgiu: „Mes visada, katalikai, ejom visada, ir nedraudė, ir fermos vedėju buvau, nebuvo kada eit, kai yra reikalas, nuveini... Nedraudė bažnyčion. Jaigu tu žmogus akuratas, nedraudė“⁵⁴. Iš pateikto pavyzdžio matyti, jog asmuo sovietiniu laikotarpiu rečiau lankydavo bažnyčią. Tačiau jis pats tai paaiškina natūralia laiko stoka dėl buvusio užimtumo.

Moteris (gimusi XX a. 2 d-mečio pabaigoje), kalbėdama apie savo vaikų religinį ugdymą šeimoje sovietiniu laikotarpiu, tai vertino kaip niekuo nuo kitų vietinės bendruomenės narių vaikų auklėjimo neišsiskiriantį atvejį. Vienintelis skirtumas – tai, kas anksčiau buvo atliekama viešai, sovietiniu laikotarpiu kartais turėjo būti atlikta slapta. Tačiau ši politinių

⁴⁹ ES, b. 2185, l. 30.

⁵⁰ Ten pat, l. 37.

⁵¹ ES, b. 2167, l. 109.

⁵² Ten pat, l. 111.

⁵³ Ten pat, l. 256.

⁵⁴ Ten pat, l. 26.

pasikeitimų sukurta viešumo ir slaptumo skirtis nebuvo sureikšmintą ir pateikta kaip problema. Tai buvo išsprendžiama gana lengvai ir pateikta pokalbyje kaip beveik įprastas vietinei bendruomenei dalykas: „O kap žmonės buvo insibuvj, nuo Smetonos laikų, ką jie? Tas pats. Ir aš vaikus visados vediaus... Nugi, būdavo, slapta nusvedzi, iš ryto. Ir ant pamokslų vedziojau. Ir ne tik aš viena, visi taip darė. Da, būna, strošina mokytojai, kad pažymį menkesnį gausi, kad jau eini bažnyčion“⁵⁵.

Galima pastebėti, jog ne tik vyresnių, bet ir jaunesnių kartų asmenų nekintantys religiniai tapatumai ir religingumas sugyveno su istorinio laiko socialinėmis politinėmis permainomis. Merkinės parapijoje gimusi (XX a. 7 d-mečio pradžioje) ir tebegyvenanti moteris akcentavo savo santykio su religija pastovumą gyvenime: „Niekada nebuvau atsiskyrus nuo bažnyčios, jokiais laikais... Įsitikinimas buvo tas pats, laikai nekeitė“. Mokydamasi Vilniuje ji gyveno pas rusę, kuri nebuvo pamaldi, tačiau tai neturėjo įtakos jos religingumui: ji su draugėmis vis tiek lankydavo bažnyčią⁵⁶.

Kalbėdama apie religijos (tikėjimo) vaidmenį savo krašte ir visoje Lietuvoje ateityje, ji taip pat pabrėžė išivaizduojamų nekintančių vietinės bendruomenės ar net Lietuvos visuomenės religinių tapatumų egzistavimą ir net vyresnės kartos palaikomą nekintančio religingumo tęstinumą. Pasak jos, „vis tiek bus senesni, ir eis“⁵⁷.

Taigi nekintantys religiniai tapatumai ir juos patvirtinantis religingumas koegzistuoja su istoriniu laiku ir dažnai funkcionuoja kitų nekintančių šeimos narių, kartais ir giminaičių ar net vietinės bendruomenės, visuomenės religinių tapatumų kontekste. Pastovūs religiniai tapatumai yra moraliai reikšmingesni už kintančius.

ISTORINIS LAIKAS IR KINTANTIS RELIGINGUMAS. Istorinis laikas sukelia religingumo kitimą, kuris daro poveikį moraliniams istorinio laiko tarpsnių įvaizdžiams. Daugelis vyresniosios kartos asmenų, per visą gyvenimą pastebėję tam tikrų religingumo pokyčių, ikisovietinį laikotarpį vertino kaip moralinį laikotarpio, o kartu ir religingumo idealą: „Aš sakau, jei jūs, vaikeliai [sūnums], pamatytumėt anų gyvenimų, jūs angelais pavirstumėt“⁵⁸, „Tai kad seniau turbūt nebuvo netikinciu... Neatsimenu, kad šnekėt, kad Džievo nėra“⁵⁹, „Smetonos laikais tikėjimas buvo karžygiškas, širdzimi“⁶⁰, „Tada visi ėjo [į bažnyčią], labai tikintieji visi buvo. Ir vyrai, ir moterys. Tada to nebuvo, nė tų vagysčių, nė avarių, tada viskas

⁵⁵ Ten pat, l. 322.

⁵⁶ ES, b. 2185, l. 5–6.

⁵⁷ Ten pat, l. 3.

⁵⁸ ES, b. 2167, l. 4.

⁵⁹ Ten pat, l. 22.

⁶⁰ Ten pat, l. 31.

teisingai“⁶¹, „Seniau tikincys žmonės buvo, švenci, kap sako, o dar praklenci“⁶², „Tadu labai tikėjimas sciprus... Rusų laikais sukrito sukrito viskas, žmonės pasgadino, da tie saniai, o jauni atpratį nuog tikėjimo, visi“⁶³, „Nugi pirma buvo tikintesi žmonės, kap tėvai. Kas jau cia dar tiki. Yra, yra, ne tiap jau“⁶⁴.

Ikisovietinio laikotarpio, įteisinančio viešą nekintančio religingumo, o drauge tiek individualių, tiek kolektyvinių religinių tapatumų raišką, moraliniai įvaizdžiai šiuo atveju funkcionuoja kaip kontrastas sovietinio laikotarpio, paneigiančio viešą religingumo sklaidą ir nekintamumą, įvaizdžiams. Posovietinio laikotarpio įvaizdis dviprasmiškas, nes, viena vertus, šis laikotarpis stengiasi atkurti ikisovietinio laikotarpio išivaizduojamą moralinę logiką, tačiau, antra vertus, dažnai priverstas likti su sovietinio laikotarpio praktika. „Kap užajo rusas, sumaišė viskų“⁶⁵, „Šicie rusai, kaip užėjo, neleido tikėc, ir žmonės pakrypo. O dabar jau neatitaisys“⁶⁶, „Dabar pagedis čėsas“⁶⁷. Kokie tie istorinio laiko atnešti religingumo pokyčiai? Kai kuriuos iš jų pastebėjo iš Merkinės parapijos kilusi moteris, 1949 m. ištremta į Sibirą ir 1958 m. vėl sugrįžusi į Merkinę. Tuo metu, lyginant su situacija iki tremties, jau ne visi kaimynai kiekvieną sekmdienį eidavo į bažnyčią, atsirado asmenų, pasišaipančių iš bažnyčią lankančiųjų⁶⁸. Tačiau ypatingų religingumo pokyčių ne visuomet pastebėta ir posovietinėje Lietuvoje. Moteris, gimusi XX a. 2 d-metyje Liškiaivos parapijoje, maždaug nuo 6 d-mečio gyvenanti Merkinėje, pastebėjo mokytojus, apylinkės darbuotojus pradėjus lankyti bažnyčią, tačiau dauguma žmonių, pasak jos, kaip ir sovietiniu laikotarpiu, jos nelanko: „Per penkiasdešimt metų mokino mus, sakė, kad nėra Dievo, žmogus iš beždžionės. Ir intikino, o dabar atverst atgal žmonės labai jau sunku“⁶⁹. Kai kurių asmenų pastebėtas religingumo sustiprėjimas Atgimimo metu tiriamuoju metu vėl buvo sumažėjęs, t. y. sugrįžęs beveik į iki Atgimimo buvusias vėžes: „Kai Sąjūdis stojos, išvirto, paskiau vėl nėra“⁷⁰, „Tadu visi labai puolė į tikyba, o dabar atgriso“⁷¹, „Kap atsidarė Lietuva, tai labai žmonės puolės bažnyčion“⁷². Santykis su religija tiriamuoju metu vadinatas atšalusiu, atslūgusiu: „Dabar atšalį visi. Seniau gal vienodai. Seniem

⁶¹ Ten pat, l. 26.

⁶² Ten pat, l. 16.

⁶³ Ten pat, l. 256.

⁶⁴ ES, b. 2185, l. 62.

⁶⁵ ES, b. 2167, l. 134.

⁶⁶ Ten pat, l. 4.

⁶⁷ Ten pat, l. 134.

⁶⁸ Ten pat, l. 98.

⁶⁹ Ten pat, l. 232.

⁷⁰ Ten pat, l. 15.

⁷¹ Ten pat, l. 18.

⁷² ES, b. 2185, l. 63.

patogumo nėra, o jauni nepriprati“⁷³, „O dabar, kaip ta laisvė, nežinau, kur tie žmonės dingo“⁷⁴.

Vienu iš išsivaizduojamų veiksnių, keičiančių religingumą, yra išsilavinimas. Jo įgijimas neatskiriamas nuo kitokių nei tradicinių ar net joms priešingų (taip pat ir antireliginių) pažiūrų įgijimo mokyklose: „Pirma žmonės buvo bemoksliai, akli, tai vienam Dievui tikėjo, neišsilavinę, dar mokyti, žino, kam tikėti, ką daryti, o pirma vienu Dievu“⁷⁵. Taigi su išsilavinimu prarandami religiniai moraliniai įsitikinimai ir nebūtinai įgyjama išmintis. Jis sudaro galimybę pagerinti socialinį gyvenimą, tačiau kartu mažina tarpusavio supratimą ir dėl to skatina negatyviąją veiklą. Kartu santykis su išsilavinimu ir religingumu bei išsilavinimo padariniai buvo apibūdinta taip: „Nu mes, suaugę žmonės, visi ejom [į bažnyčią], mes prie jokios tarnybos... ir ejom, mano pačios sūnus kai ejo į pionierius, atėjo su raudonu kaklaraiščiu, atėjo ir inmetė pečiukan, aš išsigandau, sakau, iš kur aš imsiu... bet nieko nesakė... Ir nuo rusų laikų, kur jo koja pastovėjo, visur žmonės kitokie pasdarė. Žmonės subjaurėjo. Ant tų žmonių užajo, nepakeitė, bet kožnas leido mokslan, kad nevargt, ba kolūky buvo vargas, o ten, kur mokinos, jau kitap juos mokino“⁷⁶.

Kartais kaip religingumo susilpnėjimo sovietiniu laikotarpiu priežastis be užuolankų įvardytas praturtėjimas⁷⁷. Moters (gimusios XX a. 1 d. metyje) nuomone, žmonių aprūpinimas darbu, gyvenamuoju plotu sovietiniu laikotarpiu juos atpratino ne tik nuo darbo, pastangų siekti ko nors, bet ir nuo religijos (tikėjimo): „Cia tikėjimų kolchozas pagadžino. Jiem darbų davė, pastatė namus, ir jiem nieko neraikia, nepripažįsta Dievo. Valdžia žebrokus sustatė ir jiem nieko neraikia, ir Dievo“⁷⁸. Įprotis vogti kolūkiniu laikotarpiu paskatinęs žmonių gobšumą ir pavydumą, išlikusius iki šių dienų⁷⁹. Gana ryškus žmogaus elgsenos bruožas, mažinantis religingumą, buvo ir tebėra girtuoklystė, kartais suvokiama kaip pagrindinė priežastis, trukdanti atgaivinti tikėjimą⁸⁰.

Religingumo kaitą (stiprėjimą) sovietiniu laikotarpiu paveikė religinių tapatumų priešinimasis politinės galios sprendimams: „Sako, ruskis draudė bažnyčion eit, žinokit, nesakyčiau labai. Draudė, bet pilna bažnyčia buvo. Gal lietuvis, kai draudžia, eina“. Šiuo atveju stiprėjantį religingumą apibrėžia etninio tapatumo kategorija⁸¹.

⁷³ ES, b. 2167, l. 17.

⁷⁴ ES, b. 2185, l. 45.

⁷⁵ ES, b. 2167, l. 301.

⁷⁶ Ten pat, l. 44–45.

⁷⁷ Ten pat, l. 18.

⁷⁸ Ten pat, l. 277.

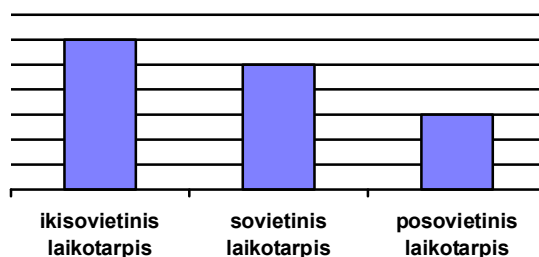
⁷⁹ Ten pat, l. 129.

⁸⁰ Ten pat, l. 52.

⁸¹ Ten pat, l. 70.

Galima pasakyti, jog kintantį religingumą lemia ne tik istorinio laiko atnešti politiniai socialiniai pokyčiai, paskatinę žmonių keitimąsi. Dar vienas įsivaizduojamas veiksnys, keičiantis (silpninantis) religingumą, yra religinių autoritetą įteisinančios institucijos – Bažnyčios – reformos istoriniame laike, t. y. Katalikų Bažnyčios tiek sovietiniu, tiek posovietiniu laikotarpiais įvesti religinių apeigų bei religinės tvarkos bažnyčioje pakeitimai. Su religingumo silpnėjimu tai ypač asocijuojasi vyriausiems asmenims: „Tai mes, katalikai, einam bažnyčion. Bet pasakykit, kodėl dabar išvirto tokia pagonija, nereikia nė rožančiaus. Kad dabar išvirto kaminizmas iš kunigų. Pirma mišparai buvo, o dabar nieko. Kai pagalvoji, tai baisu pamislyt, pagonija... O aš kai nueinu [į bažnyčią], pykstu, nervai pakilę, kad neteisingai ir bažnyčioj, kap sulig anksčiau tikėjome... Tada ir kunigai kitokie“⁸². Greta asmens įsivaizduojamos tvarkos minėtieji pasikeitimai posovietinėje Lietuvoje, emociškai sustiprinti politinių socialinių pokyčių, siejamų su „amerikoniškumo“ priėmimu, padarinių suvokiami kaip netvarka. Šiuo atveju matome istoriniame laike vis labiau silpnėjančio religingumo įvaizdį (1 diagrama).

1 diagrama. Vietinės bendruomenės religingumo dinamikos istoriniame laike modelis (XX a. 1 d-metyje gimusio asmens požiūris) (ES, b. 2167, l. 26)*

Žiniasklaida kuria kintančio religingumo, o kartu ir nereliginio/religinio istorinio laiko įvaizdžius. Žiniasklaidos vizualiai pateikiamas Lietuvos visuomenės religingumas posovietinėje Lietuvoje – pagausėjęs įvairių renginių, kuriuose dalyvauja Bažnyčios atstovai ir tikintieji, demonstravimas per televiziją, – vyro (gimusio XX a. 7 d-mečio pradžioje) vertinimu, sudarė išpūdį, jog Lietuvoje sustiprėjęs religingumas: „Seniau nebuvo tų renginių [per televiziją], dar – kunigas prieky“⁸³. Žiniasklaidos informacija apie netradicinius tikėjimus taip pat funkcionuoja kaip pagrindinis Lietuvos visuomenės religingumo pasikeitimo įrodymas⁸⁴. Lie-

⁸² Ten pat, l. 26.

* Diagramose pateikta sąlygiška dinamika.

⁸³ ES, b. 2185, l. 30.

⁸⁴ ES, b. 2167, l. 129.

tuvos visuomenės religingumo kitimas dažnai modeliuotas analogiškai vietinės bendruomenės religingumui. Tiek vietinės bendruomenės, tiek Lietuvos visuomenės religingumo pakilimas Atgimimo metu ir atoslūgis vėliau suvokiami kaip analogiški: „Taip, buvo madinga. Bet dabar jau atslūgi“⁸⁵. Dalis žmonių neturėjo nuomonės apie Lietuvos visuomenės religingumą, motyvuodami neišvažiuoją toliau iš savo gyvenamosios vietos.

Taigi religingumą apibrėžia istorinio laiko (ikisovietinio, sovietinio, posovietinio) kategorijos, o istorinį laiką – nekintančio ir kintančio religingumo kategorijos. Nekintantį religingumą apibrėžia ikisovietinio laiko kategorija, o kintantį (silpnėjantį ir stiprėjantį) – sovietinio ir posovietinio laiko kategorijos. Tačiau kintantį religingumą apibūdina ne vien istorinis laikas, bet ir aplinkos pasikeitimo paveikti Bažnyčios bei žinia-sklaidos institucijų pertvarkymai.

ŠEIMA, KARTA IR KINTANTIS RELIGINGUMAS. Iš ko sprendžiama apie šeimos narių religingumo keitimąsi? Religingumo kokybė (didesnis ar mažesnis religingumas) apibrėžiama praktikų ir moralės kategorijomis. Didesnio religingumo bruožai yra dažnesnis bažnyčios lankymas⁸⁶, dalyvavimas keleriose mišiose⁸⁷, giedojimas bažnyčios chore, prie mirusiųjų, nuo kitų šeimos ar bendruomenės narių išsiskiriantis meldimasis. 1920 m. gimusio vyro manymu, jo žmona buvo labiau tikinti: „katalikė, ir dar kokia katalikė, bažnyčios nepraleis nė vieno sekmadienio, ir dar choristė buvo, bažnyčioj giedojo, ir dar po numirusius ėjo...“⁸⁸ Štai kaip buvo įvertintas anytos religingumas: „Mama [anyta] labiau tikėjo [nei uošvis]. Kaimynystėj gyveno. Oj, jau jo [vyro] mama buvo tokia labai... matai, žmogus geriau meldžias. O kitas iš kalbos, kaip ir knygoj sako, kas moka geriau šnekėc, tai ir melscis geriau moka“⁸⁹.

Toks moralinės elgsenos bruožas kaip alkoholio vartojimas pateikia šiokių tokių abejonių vertinant tai pačiai kartai priklausančio geriančio asmens religingumą. Moteris (gimusi XX a. 2 d-metyje) sakė: „Tėvas ir mama, tai žinau, abudu tikintys, o aš su vyru tai, stačiai pasakius, jis gėrė... Jis taip bažnyčion nėjo, aš ėjau kas sekmadienis, jei sirgau [nenueidavo]“. Kaip mažesnio religingumo bruožas dažnai yra minima girtuoklystė, sie-ta ir su valdišku darbu⁹⁰ sovietiniu laikotarpiu, ir kartais su tuo susijęs laiko trūkumas atlikti religines pareigas ir vėliau atsisakymas priimti kunigą

⁸⁵ ES, b. 2185, l. 7.

⁸⁶ ES, b. 2167, l. 69.

⁸⁷ Ten pat, l. 219.

⁸⁸ Ten pat, l. 251.

⁸⁹ Ten pat, l. 191.

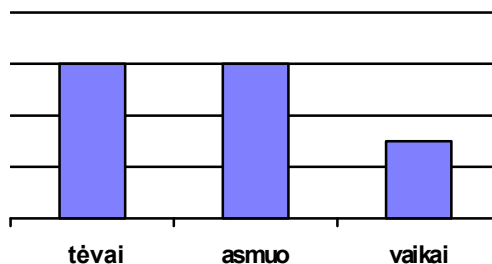
⁹⁰ Ten pat, l. 18.

prieš mirtį⁹¹. Relingumą mažino ir išvykimas iš vietinės bendruomenės (pavyzdžiui, buvimas Amerikoje⁹²), ir suabejojimai religiniu autoritetu⁹³. Vyriausiosios kartos asmuo senatvę taip pat vertino kaip trukdančią tinkamai atlikti religines pareigas, t. y. nueiti į bažnyčią, pasimelsti⁹⁴.

Šeimoje kintantį religingumą apibrėžia kartos kategorija. Nagrinėjant religingumo kaitą keturiose kartose – nuo senelių iki vaikų kartos – ji pastebima dviejose, trijose arba keturiose kartose.

Šeimoje neabejotina religingumo kaita pastebima vaikų kartoje (2 diagrama). Tai religingumo silpnėjimas: „Tiki, neatsisako, bet jau mažiau“⁹⁵, „Nu vaikai turi tikėjimą, bet nelanko, nė bažnyčios. Pripažįsta, bet jau laisvai. Atskirai gyvena, nežinau, ar eina, ar neina, namuose kai buvo, ajo, mažai ir buvo, tai Kaune, tai Vilniuj“⁹⁶. Kadangi požiūriui į religiją susiformuoti būtini nuolatiniai įgūdžiai, vaikų nutolimas nuo tėvų, išvykus studijuoti, ypač sovietiniu laikotarpiu, yra priežastis jiems nutolti ir nuo tikėjimo⁹⁷.

2 diagrama. Relingumo dinamikos šeimoje modelis
(dažnas požiūris)

Relingumo kaita pastebima ir savo kartoje, tačiau pažymėtina, jog vyresnė karta jos paprastai nepastebėdavo nei senelių, nei tėvų, nei savo kartoje. Kai kurios šeimos religingumo pakitimus XX a. 4 d-mečio pabaigoje Merkinės parapijoje gimęs vyras pastebėjo ir savo kartoje. Jo požiūriu, jo tėvų ir bobutės tikėjimas buvo vienodas. Jis pradėjo silpnėti maždaug jo kartoje. Vaikai tiki dar mažiau (3 diagrama)⁹⁸.

⁹¹ Ten pat, l. 17.

⁹² Ten pat, l. 175.

⁹³ Ten pat, l. 69.

⁹⁴ Ten pat, l. 26.

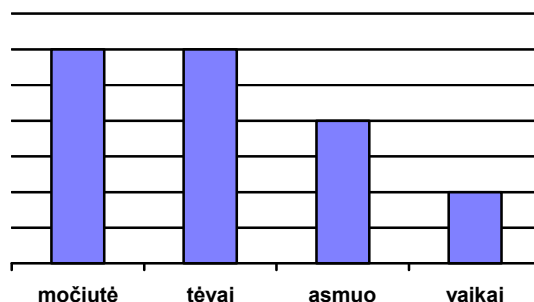
⁹⁵ Ten pat, l. 45.

⁹⁶ Ten pat, l. 57.

⁹⁷ Ten pat, l. 151.

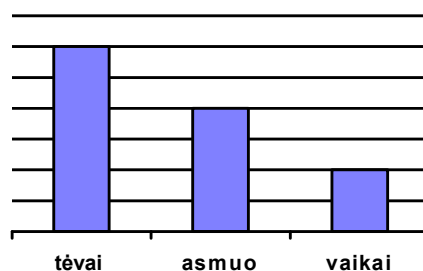
⁹⁸ ES, b. 2185, l. 39.

3 diagrama. **Religingumo dinamikos šeimoje modelis**
(XX a. 4 d-mečio pabaigoje gimusio asmens požiūris) (ES, b. 2185, l. 39)

Ne visuomet prisimenant senelius, religingumo silpnėjimo tendencija šeimoje pastebima trijose kartose. Pasak 1920 m. Varėnos parapijoje gimusio vyro, nuo 1950 m. gyvenančio Merkinėje, jo mama buvo labiau tikinti nei jis ir jų vaikai⁹⁹. Liškiavos parapijoje gimusios (XX a. 3 d-metyje) ir gyvenančios moters manymu, jos šeimoje religingumas silpnėjo. Senelių ji neprisimenanti. Tačiau jos tėvai „geriau tikėjo“, nes labiau pripažino religijos skelbiamus dalykus, daugiau dalyvaudavo apeigose, pavyzdžiui, tėvas drauge su kitais kaimo žmonėmis eidavo giedoti, lankydami kryžius. Jos vaikai tiki mažiau nei ji. Šis jų religingumo susilpnėjimas aiškintas atpratimu studijuojant Vilniuje¹⁰⁰. Pasak moters (gimusios XX a. 5 d-mečio pabaigoje), jos religingumas susilpnėjo, išvykus iš tėvų namų ir sukūrus šeimą: „Anksčiau tėvai versdavo, o dabar pats“. Tikėjimo susilpnėjimo požymiu buvo retesnis bažnyčios lankymas¹⁰¹. Taigi jos tėvai yra labiau tikintys nei ji, jos vaikai (4 diagrama).

4 diagrama. **Religingumo dinamikos šeimoje modelis**
(XX a. 3 d-metyje ir 5 d-mečio pabaigoje gimusių asmenų požiūriai)
(ES, b. 2167, l. 191; b. 2185, l. 3)

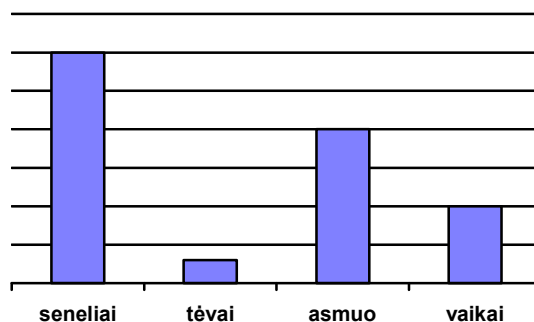
⁹⁹ ES, b. 2167, l. 252.

¹⁰⁰ Ten pat, l. 191.

¹⁰¹ ES, b. 2185, l. 2.

Nors ir XX a. 4 d-mečio pabaigoje gimusi moteris pastebėjo religingumo keitimąsi ir tėvų kartoje – „Mano mama labai tikėjo, bet mano mamos mama dar labiau tikėjo“¹⁰², – tai dažniau būdinga jaunesnėms kartoms. Šių kartų asmenys akcentuoja religingumo silpnėjimą tėvų kartoje. XX a. 7 d-mečio pradžioje gimusios moters žodžiais, ji yra labiau tikinti nei jos tėvai: „Mano tėvai į bažnyčią nevaikščiojo, aš esu pamaldesnė“. Seneliai buvo labiau tikintys (5 diagrama). Štai kaip ji apibūdino religingumo keitimąsi, t. y. jo susilpnėjimą ir pakilimą, savo šeimoje: „Seneliai, aišku [labiau tikintys], buvo priprasta, tikėjimas buvo viskas, tėvai ne, beveik netikintys, mes vėl, vaikai dabar tokio amžiaus, 16–17 metų, jiems tikrai nerūpi bažnyčia, gal ateis tas amžius... Seneliai gal jau daugiau tos nuodėmės saugojosi, Dievas nubaus. Mes galbūt to jau nepaisom. Mes mažiau. Dievas yra, bažnyčioj pabūt. Šventėm į bažnyčią būtina, kokia šventė be bažnyčios? O seneliai labai, kas buvo parašyta, jie buvo įsitikinę“¹⁰³. Pažymėtina, jog didesnio ar mažesnio religingumo (tikėjimo) požymiu vyresnių kartų atstovai dažnai akcentuodavo bažnyčios lankymą. Šiuo atveju irgi akcentuojami bažnyčios lankymo skirtumai, tačiau asmeniui reikšmingesnis yra moralinis įsitikinimas.

5 diagrama. Religingumo dinamikos šeimoje modelis
(XX a. 7 d-mečio pradžioje gimusio asmens požiūris)
(ES, b. 2185, l. 3)

ISTORINIS LAIKAS IR RELIGINIŲ TAPATUMŲ VALDYMAS. Istoriniame laike nekintantis religinis tapatumas apibrėžiamas ne tik pastovaus, bet ir kintančio religingumo kategorijomis. Todėl, pabrėžiant tam tikrus, didesnius ar mažesnius, asmeninio, šeimos ar vietinės bendruomenės religingumo pokyčius istoriniame laike, jie netrukdė ir ikisovietiniu, ir

¹⁰² Ten pat, l. 26.

¹⁰³ Ten pat, l. 6.

sovietiniu laikotarpiu gimusiems asmenims akcentuoti jų religinių tapatumų pastovumą.

Sovietiniu laikotarpiu Kabelių parapijoje gimusi (XX a. 5 d-mečio pabaigoje) moteris, nuo XX a. 7 d-mečio pabaigos gyvenanti Merkinėje, teigė, jog, gyvendama Kabelių parapijoje dažniau ėjo į bažnyčią nei Merkinėje. Tačiau dėl to jos religinis tapatumas nepakito. Religingumo tęstinumą ji apibūdino taip: „Nuo seno taip yra, ir sekam toliau“¹⁰⁴.

Ikisovietiniu laikotarpiu (XX a. 3 d-metyje) gimusi moteris, sovietiniu laikotarpiu dirbusi mokytoja, kalbėjo apie asmeninio, šeimos, vietinės bendruomenės religingumo kaitą ir nurodė jo skirtumus įvairiais istorinio laiko tarpsniais. Pavyzdžiui, sovietiniu laikotarpiu mažiau lankyta bažnyčia, tačiau asmeninis, šeimos ir vietinės bendruomenės religiniai tapatumai nekito: „Nu tarybiniais laikais mes to tikėjimo vengėm, į bažnyčią nėjom, bet namuose tos tradicijos buvo, nebuvo to abejojimo“. Šiuo atveju religingumo tęstinumas yra daug svarbesnis nei jo pobūdis. Akcentuojama privataus ir viešo religingumo skirtis. Viešai religingumo raiškai suteikiama daug mažesnė svarba. Asmeninį santykį su religija ji apibūdino taip: ji pripažįsta religinio autoriteto egzistavimą, tačiau yra abejinga religinėms apeigoms ir kai kuriems religijos skelbiamiems dalykams. Tačiau tokį savo religingumo pobūdį ji siejo su šeimos religingumu bei jį suformavusiomis įtakomis: jos tėvas buvo „po pasaulį pasitrankęs“ ir taip pat nebuves „karštas“ katalikas.

Vietinės bendruomenės religingumą šiuo atveju apibūdino kokybinė moralinė charakteristika – „aklas tikėjimas“. Išliko religingumo tęstinumas istoriniame laike, nepaisant ir sovietinio laikotarpio, ir Atgimimo sukeltų religingumo pokyčių. Šis religingumas užtikrino nekintančius religinius tapatumus: „Kad, žinot, labai nesikeitė, tik, žinot, mažiau paisė tų sekmadienių [sovietiniu laikotarpiu]. Tarybiniais laikais reikia į darbą išeit. Dauguma privengė, bet tikėt visi po biski tikėjo, nieks ti labai nesikeitė... Tik ta nepriklausomybė, visi, kur nėjo, užtelėjo į bažnyčią, o dabar vėl atšoko. Pirmais, antrais metais, o dar vėl atšoko“¹⁰⁵.

Pateikti pavyzdžiai iliustruoja, jog nekintančio religinio tapatumo kategoriją apibrėžia ryšys tarp asmeninio, šeimos ir vietinės bendruomenės religinių tapatumų. Nekintantį religinį tapatumą apibūdina tam tikros kintančio asmeninio, šeimos ir vietinės bendruomenės religingumo kokybinės moralinės charakteristikos.

RŪPINIMASIS RELIGINIAIS TAPATUMAIS. Nekintantiems religiniams tapatumams vietinėje bendruomenėje egzistuoti reikia pastangų. Pažvel-

¹⁰⁴ Ten pat, l. 2.

¹⁰⁵ ES, b. 2167, l. 175.

kime į pastangas, kurios dedamos kuriant, išlaikant, išsaugant ar net išgelbstint religinius tapatumus. Jos yra net pavadintos kova dėl tikėjimo. Dažnai rūpinamasi ne tik asmens, bet ir šeimos, giminės ar vietinės bendruomenės religiniais tapatumais. Rūpinimosi religiniu tapatumu praktiškai taip pat apibrėžia ryšys tarp asmeninio, šeimos, vietinės bendruomenės religinių tapatumų. Viena iš kategorijų, kuria apibrėžiamas nekintantis religinis tapatumas, yra praktikos (pavyzdžiui, sakramentų priėmimas, bažnyčios lankymas, Bažnyčios rėmimas pinigais, Mišios už mirusius šeimos narius), kita – moralė (religiniai moraliniai įsitikinimai). Todėl grėsmė religinėms moralinėms praktikoms ir įsitikinimams sukelia grėsmę ir religiniams tapatumams.

Pokalbių metu gana dažnai tekdavo išgirsti, jog asmens ir vaikai, ir anūakai yra priėmę arba ruošiasi priimti sakramentus. Kadangi su sakramentų priėmimu ne tik įgyjami religiniai moraliniai įsipareigojimai, bet ir garantuojamos tam tikros religinės moralinės praktikos, kartais tai nuskambėdavo kaip pasigyrimas „tvarkinga“ šeima. Tačiau lygiai taip pat išreiškiami apgailėstojimai ar net nuoskaudos, jei jie nepriimami arba priėmus jų nepaisoma. Moralinį pasitenkinimą sukeldavo asmeninis indėlis formuojant ar išlaikant religinę moralinę tvarką šeimoje: „Visi mano tikinti, katalikai visi, ir išpažinties privesti, ir pakamunikavoci, ir anūakai visi, tris anūkus privedžiau, nu jie pas mane augo, ir aš juos privedžiau, ir pasbirmavojau, ir spaviedzės, jie pas mane augo“¹⁰⁶.

Rūpinimosi šeimos religinio tapatumo išsaugojimu praktika suaktualėja sovietinio istorinio laiko tarpsniu. Grėsmė kyla iš politinių pasikeitimų atneštos tvarkos ir ypač iš priklausymo komunistų partijai ar kitoms sovietinės galios struktūroms. Vyresnės kartos manymu, tai grėšė ne tik religingumo pokyčiams, bet ir religiniam tapatumui. Todėl nepriklausymas minėtoms struktūroms buvo garantija išsaugoti nekintančius religinius tapatumus ar net ir nepakitusių religingumą ir tapo moraliai reikšmingu posovietinėje visuomenėje: „Nie, nie, nebuvo nė partinis, jokie, perkirtę linijos... Kai kiti būna skūrų išsivilkę, viens baltas, kitas raudonas, koku gimiau, tokiu mirsiu“¹⁰⁷, „Nei mes buvom kokie sribiteliai, nė kokie, niekas neišajo niekur“¹⁰⁸, „Da mane kalbino partijon, visur eic, niekur nėjau, šventai apsiėjau, ir gerai padariau, kad niekur nelindau“¹⁰⁹.

Moteris (gimusi XX a. 3 d-mečio pradžioje) pasakojo apie šeimos ir švietimo darbuotojų santykius sovietiniu laikotarpiu, t. y. bandymą keisti jaunesnės kartos religinį tapatumą, sureikšmindama šeimos, o ypač savą-

¹⁰⁶ Ten pat, l. 312.

¹⁰⁷ Ten pat, l. 91.

¹⁰⁸ Ten pat, l. 133.

¹⁰⁹ Ten pat, l. 179.

jį, motinos, vaidmenį išsaugant vaikų religinį tapatumą: „Ton duktė... nesrašė pionieriuosan ir paskui komjaunuoliuosan. Direktorius pašaukė mani. Ji [dukra] pasakė, mama nelaidzia mani... Žinot, direktoriau, jai negalima, aš galiu pasiimt vaikų iš mokyklos. Kad jūs mano vaikų ardzytumėt. Mes lietuviai... Da direktorius nelaido vaikų bažnyčion aic. Sakė, mus baus, jai mes laisim bažnyčion. Vaikam, sako, negalima aic bažnyčion. Paskiau, kai virto va ta, vėl persivertė. Man tiap nepatinka. Sako, kokis gimei žmogus, toks ir mirk. Ir Dievas prieg tau“¹¹⁰.

Kitas pavyzdys – moteris (gimusi XX a. 4 d-mečio pabaigoje) pasakojo, kad jos vyras sovietiniu laikotarpiu dirbo milicininku ir jam buvo labai griežtai uždrausta lankyti bažnyčią. Tačiau kadangi jo tėvai buvo labai tikintys, jo motina remdavusi Bažnyčią pinigais ir už save, ir už sūnaus šeimą¹¹¹.

Rūpinimasi asmeniniu religiniu tapatumu ne tik gyvenimo cikle, bet ir po mirties apibūdina pinigų aukojimo bažnyčiai per mišias praktika: „Kiek čia mūs pensijos? Bet ir duodzi, taip nuo senovės palikta. Mano mama taip sako, ką bažnyčion duosi, tą po smerciai rasi. Ir taip insitikini, taip ir bus... Da ir dar ne vienas pasako, ką jum ti duoda bažnyčia? Sakom, mums neduoda nieko, mes duodam“¹¹². Be to, kadangi jaunesnių kartų asmenys bažnyčią lanko rečiau arba ir iš viso nelankydavo, vyresnės kartos asmenys buvo įsitikinę taip remią ir vietinės bendruomenės religinius tapatumus.

Pastebima, jog vyresnės kartos rūpinimasis išlaikyti savo šeimos religinį tapatumą kartais peraugdavo į nerimą, ar jaunesnė karta atliks tam tikras religines praktikas vyresniajai kartai mirus (pavyzdžiui, ar palaidos su bažnyčios apeigomis, ar „užpirks“ mišias už mirusius šeimos narius): „Dėdė sakė, mes tai atcimeldėm, bet kas už mus melsis. Dėde, sakau, jūs jau gyvi atcimeldėt“¹¹³.

Aukštą postą sovietiniu laikotarpiu užėmusio asmens tėvas, visą gyvenimą lankęs bažnyčią ir turėdamas norą būti tinkamai – pagal vietinėje bendruomenėje vyraujančią religinę moralinę tvarką – palaidotas, pats paprašė giesmininkų ateiti pagiedoti jam numirus, taip užsitikrindamas vietinės bendruomenės paramą ir po mirties. Nors jo sūnus prieštaravo tam, šios bendruomenės nario prašymą vietinė bendruomenė įvykdė¹¹⁴.

Taigi vietinėje bendruomenėje buvo rūpinamasi asmens, šeimos, giminės ar net visos bendruomenės religiniais tapatumais. Todėl šeimos,

¹¹⁰ Ten pat, l. 315.

¹¹¹ ES, b. 2185, l. 13–14.

¹¹² ES, b. 2167, l. 22.

¹¹³ Ten pat, l. 17.

¹¹⁴ Ten pat, l. 255.

slėpiančios savo religinius tapatumus, paprašydavo vietinės bendruomenės narių paremti jų religinius tapatumus. Moteris, nuo XX a. 7 d-mečio pradžios dirbusi sanitarė ligoninėje, Kūčių plotkeles nunešdavo dvylikai šeimų, kurios jos paprašydavo¹¹⁵. Lietuvos nepriklausomybės atgavimas suvokiamas kaip visos bendruomenės religinį tapatumą išgelbėjęs įvykis. Vyro, gimusio ir augusio Liškiavos parapijoje, apie 1960 m. dėl vykdomos melioracijos persikėlusio į Merkinę, manymu, jų krašte žmonės buvo labiau tikintys. Jis tai siejo ir su iš įvairių kraštų į Merkinę atsikėlusiais žmonėmis. Pastebėtas religingumo skirtumas įgalino ypač akcentuoti religinę ir moralinę politinio įvykio reikšmę: „Kai ten gyvenom, ten žmonės daugiau intikėjo, o kai čia, su pasvyravimais, ant pusės, galima sakyti. Politika, o ką jūs galvojat, viskas nuo politikos. Sovietų Sąjunga dar pabūt kokie dešimt metų, nieks nebūt bažnyčion aji. Seni išmiri. Šimtu procentų... Dar biski daugiau, daugiau į bažnyčią. Kai stoji nepriklausomybė. Dar būt pabuvį penkiolika metų. Pasakyk anūkam, kad spragilais kūlė, ti, sako, durni buvo“¹¹⁶.

SLĖPTI IR ATSKLEISTI RELIGINIAI TAPATUMAI. Religingumas istoriniame laike paslepia arba atskleidžia religinius tapatumus. Religingumo pokyčiai posovietinėje bendruomenėje, o ir apskritai Lietuvoje suteikia galimybę viešai atlikti religines praktikas mokytojams bei kitiems žmonėms, dirbusiems valdiškuose darbuose. Pasak vieno šių asmenų vertintojo, minėtieji asmenys sovietiniu laikotarpiu „netikėjo“, nes nelankė bažnyčios. Tačiau jie norėjo eiti į bažnyčią, bet to negalėjo atlikti, kad neprarasėtų darbo. Pasikeitus aplinkybėms, jie gali viešai atlikti religines apeigas, t. y. vėl „tiki“¹¹⁷. Mokytoja dirbusi moteris (gimusi XX a. 3 d-metyje) savo kartos mokytojų elgseną sovietiniu laikotarpiu įvertino kaip bailumą, tačiau tai bandė pateisinti poreikiu išsaugoti darbą: „Mes gal kažkaip ir bailiai, bet, žinot, kiekvienas pagalvoja, darbas“¹¹⁸.

Kadangi nekintantis religinis tapatumas yra moraliai svarbus vietinėje bendruomenėje, religinio tapatumo slėpimas taip pat yra moraliai reikšminga elgsena. Todėl net asmens susijimas su politinės galios struktūromis įgalino išlaikyti šeimos arba net asmeninį religinį tapatumą: „Vienas vyras partijnas, o ji [žmona] vaikus krikštijo, ji pakrikštija, o jį į saugumą kviečia, jis sako, ką aš padarysiu, aš išvažiuoju, ji už vaiko ir pakrikštija“¹¹⁹.

¹¹⁵ Ten pat, l. 15.

¹¹⁶ Ten pat, l. 91.

¹¹⁷ Ten pat, l. 45.

¹¹⁸ Ten pat, l. 45.

¹¹⁹ Ten pat, l. 219.

PRARASTAS IR ATGAUTAS RELIGINIS TAPATUMAS. Asmeninio religingumo kitimą, t. y. ne tik religingumo, bet ir religinio tapatumo praradimą ir atgavimą iliustruoja XX a. 4 d-mečio pabaigoje gimusios moters pasakojimas. Ji gimė kaime, nuo kurio iki bažnyčios buvo nemažas atstumas. Pasak moters, jos tėvai nebuvo labai tikintys. Tėvas buvo „labai mažai tikintis“, nes buvo nusivylęs kunigais. Todėl jis į bažnyčią eidavo tik per laidotuves ir suteikiant santuokos sakramentą. Ji pažymėjo neigiamą mokyklos poveikį jos religiniams įsitikinimams. Vėliau, dirbdama ligoninėje, ji asmeniškai nejutusi neigiamos įtakos, tačiau, kalbėdama apie kitų ligoninėje dirbusių žmonių religingumą, pabrėžė padėtį valdžiusią beasmenę baimę: „Pas mus ligoninėj buvo laisvė. Bet niekas nėjo [į bažnyčią], visi bijojo. O ko bijojo? Vyriausias gydytojas buvo, nieko nesakė, kad neit. Mokykloj [Merkinėje] tai drausdavo. Būdavo visokie partorgai, komsorgai, tai sakydavo, bet mums toli buvo bažnyčia, Merkinė, tai mes tik per atlaidus, į Liškiavą. O klasės auklėtojas nieko nesakydavo.“

Paskui aš ir pati pradėjau netikėt. Visi čia, nėra Dievo, gal čia tik senesnė žmonės, net išpažinties daug metų nėjau, paskui toks atšilimas, atgimimas. Juk vaikui ką į galvą įkala, tai, atrodo, ir teisybė. Kol an pamokslų vaikščiojau, ką sakė, atrodė, teisybė, o paskui pradėjo sakyti, kad nėra.

...Kai pradėjo šnekėti, kad nėra, ir aš, dabar vėl, kai visi pradėjo šnekėti, kad yra, visi eina į bažnyčią, pradėjau galvoti, kad ir teisybė“¹²⁰.

LANKSTŪS (PRISITAIKANTYS) RELIGINIAI TAPATUMAI. Vietinės bendruomenės ar net visos Lietuvos lankstūs religiniai tapatumai, apibrėžiami ir kintančio religingumo, ir kintančios moralės kategorijomis, buvo apibūdinti taip: „Nu keičiasi, keičiasi, vis tiek keičiasi. Jei tu laikysies, tavęs nieks neverčia. Prie rusų buvo partiečiai, dabar tikintys, o dabar jei vėl kita valdžia ir vėl jie... smaugt. Ir mūs žmonės labai, kur vėjas pučia, ten linksta, lankstūs labai... Ne visi, nu ne visi, yra užsispyrusių, tvirtų, bet daugumoj. Dar ir tie patys mokytojai, draudė, negalima buvo, bet jie ir neprieštaravo, o kitas, oj, tavo cia, o dar persivertė, būk tu savo vietoj namuose, o viešumoj netikėk, bet nepriešyk kitiem.“

Nu tai, kuris tvirto charakterio, nieko nepadare, jie gi nevertė prievarta, bet čia patys žmonės darbą geresnį...“¹²¹

Vienas pagrindinių neigiamų moralinės elgsenos sovietiniu laikotarpiu bruožų yra religines apeigas atliekančių asmenų skundimas valdžiai. Kadangi religingumas suvokiamas kaip įprastas normalaus žmogaus bruožas, įprastos religinės moralinės elgsenos pasikeitimas sovietiniu laikotarpiu yra labai neįprastas: „Kap Dievas ir protą atima, ir proto netu-

¹²⁰ ES, b. 2185, l. 13–14.

¹²¹ ES, b. 2167, l. 80.

ri“¹²². Pasikeitusi religinė moralinė elgsena posovietiniu laikotarpiu yra kontrastas ankstesniajai. Šios elgsenos pasikeitimą paryškina asmeninis ar šeimos nario susidūrimas su ja sovietiniu laikotarpiu. Moteriai, kurios duk-tė buvo paskūsta mokykloje dėl to, kad buvo šventoriuje, ir jai už tai buvo parašytas dvejetas, į akis labai krinta pakitusi švietimo darbuotojų religinė moralinė elgsena Atgimimo metu ir savų religinių tapatumų demonstravimas: „Kai Sąjūdis, ranką į vandenį ir žegnojas“¹²³, „O dar susiėmus ran-kas“¹²⁴. Štai kaip vyras (gimęs XX a. 7 d-mečio pradžioje) apibūdino kai ku-rių asmenų, dirbusių sovietiniu laikotarpiu mokytojais, religingumo pasi-keitimą posovietinėje Lietuvoje: „Kur aršiausiai ardės, da arčiausiai sėdzi bažnyčion. Juokės [mokytojai], jai bažnyčion nuveini“. Tačiau, pasak jo, ne-gali žinoti, ar šis pasikeitimas dirbtinis, ar nuoširdus: „Kas juos žino, dū-šion neinlįsi. Jis kaip baltasis raudonasis, persuko ir viskas“¹²⁵.

IŠVADOS

Religingumas, religinis tapatumas ir istorinis laikas yra ir modeliuo-jami, ir patys modeliuojantys. Nagrinėjant religinio tapatumo istoriniame laike sampratą, taip pat žvelgiant eilinių žmonių, gyvenančių posovieti-nėje Lietuvoje, akimis, pastebėta, jog tiriamoje Dzūkijos bendruomenėje būdinga gana ryški tendencija akcentuoti istorijos raidoje nekintantį reli-ginį tapatumą. Dėl pastovumo dimensijos religinis tapatumas moralinėje tapatumų hierarchijoje atsideria aukščiau nei kintantis.

Asmens, šeimos, net giminės ar vietinės bendruomenės religiniai ta-patumai yra pastovūs. Ypač reikšmingi nekintantys asmens ir šeimos re-liginiai tapatumai. Nors nekintantis religinis tapatumas susijęs ne tik su nekintančio, bet ir kintančio religingumo kategorijomis, šeimoje religin-gumo dinamika ne visuomet pastebima. Viena vertus, religingumas šei-moje dažnai suvokiamas kaip pastovus. Kita vertus, šeimoje kintantį reli-gingumą apibrėžia kartos kategorija. Tačiau net ir vykstanti religingumo kaita šeimoje yra nereikšminga šeimos bei jos narių religiniams tapatu-mams. Religingumo dinamika yra ryškesnė už šeimos ribų. Dėl vietinių žmonių ryškios orientacijos į lokalumą Lietuvos visuomenės religingumo dinamika istoriniame laike dažnai modeliuota analogiškai vietinės ben-druomenės religingumo dinamikai.

¹²² Ten pat, l. 15.

¹²³ Ten pat.

¹²⁴ Ten pat, l. 135.

¹²⁵ ES, b. 2185, l. 30.

Nekintantį religingumą apibrėžia ikisovietinio istorinio laiko kategorija, kintantį (silpnėjantį ir stiprėjantį) – sovietinio ir posovietinio istorinio laiko kategorijos. Tačiau kintantį religingumą lemia ne tik istorinis laikas, bet ir religinės bei žiniasklaidos institucijų transformacijos. Nors ikisovietinis laikotarpis dažnai, ypač vyresnės kartos, suvokiamas kaip istorinio laiko tarpsnio, o kartu ir religingumo moralinis idealas, religingumą apibūdina ne tiek istorinis laikotarpis, bet asmens, šeimos, bendruomenės narių vaidmuo. Todėl sureikšminamas religinio tapatumo valdymas, t. y. jo išlaikymas, slėpimas ir atskleidimas, išsaugojimas, išgelbėjimas, praradimas ir atgavimas.

Posovietinėje Dzūkijos bendruomenėje religingumo galia apibrėžia religinio, šeimos, vyresnės kartos autoritetų, etniškumo, moralės, estetikos, papročių, religinio tapatumo kategorijomis. Religingumas yra veiksmingai funkcionuojanti sistema, palaikanti šeimą, kartas, taip pat etninę, moralinę bendruomenę jungiančius saitus. Nors nekintantį religinį tapatumą apibūdina ryšys tarp asmens, šeimos ir vietinės bendruomenės religinių tapatumų ir religingumo, šeima (ypač moteris) yra pagrindinė religinių tapatumų kūrėja ir išlaikytoja. Dėl to šeimos ir bendruomeninių ryšių saistomi religiniai tapatumai ir juos patvirtinantis religingumas darniai prisitaiko prie istorinio laiko sukeltų permainų. Istorinio laiko įtampas paliečia ne pavienį religinį tapatumą, o religinių tapatumų tinklą. Kilus grėsmei religiniam tapatumui, šeimos ir bendruomeniniai saitai sujungia religinius tapatumus. Tam tikros jungties pažeidimą kompensuoja kitos religinių tapatumų tinklo grandys.

Įteikta 2002 m. gegužės mėn.

RELIGIOSITY, IDENTITY, AND HISTORICAL TIME

Summary

The article deals with the interaction of religiosity, identity, and historical time. It is based on interviews and observations made in a village in Dzūkija and its environs (South Lithuania) in 2000-2001. It is usual to think of Dzūkija as a region retaining many "archaic" cultural elements and in such way actualizing the stability of the culture. However, the social cultural situation of this village differed from ordinary villages. The geographical situation was important from a strategic point of view during the Soviet and earlier periods. The holocaust, the concentration of the Soviet political power's representatives in the locality and other political, social-cultural changes (deportation of part of the people, resi-

stance, migration) influenced the reorganization of the local community and introduced elements which changed the local culture.

Analyzing the concept of religious identity in historical time from the perspective of ordinary people living in post-Soviet Lithuania, one can notice a quite clear tendency to underline the stability of the religious identity in historical time in Dzūkija. The dimension of the stability places the religious identity above changeable ones in the moral hierarchy of identities.

The religious identities of the individual, family, and even of relatives or the local community are stable. The stability of the religious identities of the individual and family is especially important. Although a stable religious identity is related with both stable and changeable religiosity, the dynamics of religiosity in the family are not always noticed. On the one hand, religiosity in the family is often understood as stable. However, on the other hand, the category of generations expresses the changeable religiosity of the family. But the dynamics of religiosity in the family is not important to the religious identities of the family and its members. The dynamics of religiosity are more clear outside the family. Due to the close ties of the local people to their locality, the dynamics of religiosity in Lithuanian society is often shaped by an analogy with the dynamics of the local community's religiosity.

Stable religiosity was described as the category of the pre-Soviet time while the categories of the Soviet and the post-Soviet time are represented by changeable (weakening and gaining strength) religiosity. But not only the historical time, but also the transformations of the religious and the mass-media institutions influenced the changes of religiosity. Although the pre-Soviet time is often perceived, especially by the elder generation, as the moral ideal of the period of the historical time and the religiosity, it is not the period of historical time, but the role of the individual, family, community which characterizes the religiosity. That is why the management of the religious identity, i. e. its maintenance, hiding and unveiling, salvation, loss and restoration are of great importance.

The power of religiosity in the post-Soviet community of Dzūkija is defined by the categories of religious, family, elder generation authority, ethnicity, morality, aesthetics, customs, and religious identity. Religiosity is an efficiently functioning system keeping the ties maintaining the family, generations, as well as the links uniting the ethnic, moral community. Although the relation between the personal, family and local community religious identities and religiosity characterizes the stable religious identity, the family (especially the woman) is the principal creator and maintainer of religious identities. That is why religious identities and the religiosity confirming them, bound by the family and community's ties, coexist with the changes of historical time. The challenges of the historical time encounter not the isolated religious identity, but a net of religious identities. When a danger arises to the religious identity, the ties of family and community couple and tie up the religious identities.